

נסים רזואן: האסלאם כמחאה

האידיאולוגיה הפוליטית והדתית של, האחים המוסלמים

האחים המוסלמים לבדם מבטאים את האמונה האמיתית של האסלאם ואת רוחו האמיתית של המוסלמי בחברה הזאת המסולפת; בעיניהם אין הדת מגור מבודל והעולם איננו כיפרי־שוק רחוקה, שכן המסגד והשוק אחד הם בעיניהם...

אחמד חסן אזיאת, „ארסאלה“, 7 בינואר 1952

„אללה הוא מטרתנו,

המנהיג נביאנו,

הקוראן תחוקתנו,

הג'יהאד דרכנו,

המות למען אללה אדיר־חפצנו“.

סיסמת „האחים“

„האחים המוסלמים“, התנועה המדינית־הדתית הגדולה ביותר באסלאם המודרני, אינה קיימת כיום להלכה במצרים, מולדתה, רודמת היא בסוריה ומגלה סימני חיים מעטים בלבד בארצות דוגמת סודאן, עיראק, הממלכה הירדנית, תימן, חיג'אז, אלג'יריה, מארוקו ועוד, מקומות בהם היו לה חסידים הרבה בימים עברו. אולם אף שכל עתידה של התנועה לוטה תעלומה, אין ספק כי מהותה ותורתיה תחיינה כל זמן שחי האסלאם. אין איש חולק על כך שחוללה גדולות: ב־30 שנות קיומה השפיעה התנועה השפעה שאין להכחישה על ההיסטוריה של האסלאם ועל המחשבה המוסלמית ונעשתה חלק מן ההיסטוריה של ימינו. „האחים“ ויריביהם חיברו ספרים הרבה שהמריצו את המוסלמים להתעסק בבעיות רוחניות. גדולה מזו: כתנועה מוסלמית דתית היא מעוגנת בהיסטוריה ובתרבות של האסלאם והנקל למצוא את שרשי עקרונותיה בתנועות מוסלמיות מן העבר הרחוק והקרוב, דוגמת תנועות הוואאבים והסנוסים, האסכולה ה„סלאפית“¹ של רשיד רידא² וקודם־לכן — האסכולה של אבן־תיימיה³ וזו של בעלי ה„חדית“ (המסורת שבע"פ).

נוכל למנות מיד כמה מן העקרונות האלה, המשותפים לרוב אותן תנועות:

* האמונה באחדות השיטה המוסלמית ובשלמותה.

* זיהוי המדינה עם הדת.

- * הגשמת החוק המוסלמי.
- * השיבה אל הקוראן והחדית (המסורה שבע"ס). להוציא כל שאר מקורות.
- * הימנעות מכל תיאולוגיה סכולסטית (עילם אל-פלאם).
- * התנגדות לחידושים מיסטיים מכל הסוגים.
- * ההליכה בעקבות צדיקי הקדמונים.

הנה כי כן לא היה כל דבר חידוש בעקרונותיהם של האחים המוסלמים — פרט לכך, כמובן, שהתנועה סימלה ריאקציה ומחאה כנגד תנאי המאה העשרים; בלשונו של פרופ' וורנר קאסקל מן האוניברסיטה של קלן, מייצגת התנועה „דבר יחיד-במינו באסלאם המתמערב: גלגולה של אמונה במעשה". הקצרה, תנועת האחים המוסלמים היתה בבחינת ריאקציה על השפעתו הסוחפנית של המערב; כך, למשל, מספר מייסדה, חסן אל-בנא, בזכרונותיו שבהיותו תלמיד היו הוא וחבריו מבלים „האלוהים יודע כמה לילות" בדיונים בדבר המצב הכללי „והצורך להגיב תגובה מוסלמית נגדית".

האסלאם והשפעת המערב

צורך זה בתגובה נגדית היה, והנו, עצם-עצמה של הדילמה העומדת בפני כל מוסלמי מאמין כיום. קריאת-התגר של המערב הריהי גלויה בכל מקום וממשית היתה מפדי שייתכן להתעלם ממנה; במהותה אין הדילמה חדשה לגמרי, וכל תרבות עתיקה הנתקלת בקריאת-התגר של הציביליזציה המודרנית עומדת בפניה. בצורתה הפשטנית ביותר ניתן להגדירה כך: איך לרכוש את יסודות הציבילי-ציה המודרנית מבלי להתכחש לעקרונות הדת?

בהופיע התנועה המודרניסטית במצרים במחצית השניה למאה שעברה היתה נוראה מדי בעיני השמרנים: מבוקשה של התנועה היה „לגאול את האסלאם מן הקליפה שנתכנס לתוכה". ואילו האחים-המוסלמים מנסים היו, לא פחות ולא יותר, לחולל רפורמה דתית וחברתית בדרך הרפורמיזם ה„פ'ונדמנטליסטי" ולהשתמש לצורך כך בטכניקה ובשיטות ארגוניות מערביות. כאן טמון חידושם של „האחים": מבלי לשנות שום דבר יסודי במסורות האסלאם ובתרבותו, ניסו לשאול מן המערב רק מה שהתאים לדוגמה שלהם. סבורים היו כי

הרבה טוב והרבה רע יש בציביליזציה המערבית, וסיגול כל מה שהוא לברכה בחרשתה ובמדע שלה הוא תנאי הכרחי לתחייתנו. כל חידוש שאינו מהרס את עצמיותה של האומה ואינו עומד בסתירה למידות-היסוד הטובות שלה הוא כוח רענן המחזק את ישותה ומבטיח את עתידה.

המקורות והצמיחה

אולי כאן המקום לספר בקצרה על מקורותיה של התנועה ועל נעוריו של המנהיג

והמדריך העליון" שלה. חסן אל־בנא, לפי שמתוך כך ישתקף לעינינו המצב הכללי בארץ מוסלמית בשלושת העשורים הראשונים למאה הזאת.

אל־בנא נולד ב־1906, בן למשפחה מוסלמית טיפוסית בכפר במחוז ע־רביה. אביו היה שען וגם האימאם והח'טיב של מסגד הכפר. הנער קיבל חינוך דתי ושקד על לימוד הקוראן, המסורה וספרי ה"מוסנאד", אף כתב בעצמו על נושאים אלה. אחרי תקופה של לימודי הכנה נכנס, והוא בן י"ד בלבד, לבית־המדרש למורים בדמנהור; ב־1923 החל ללמוד ב"דאר אל־עולום" בקאהיר, וכעבור ארבע שנים סיים אותו כראשון בכיתתו. לאחר שעשה שש שנים בהוראה בבית־ספר יסודי באסמעיליה קיבל מינוי בקאהיר.

כאיש שמבית קיבל את ההכשרה היסודית לקריירה שלו, הצטיין חסן אל־בנא מלכתחילה בנטיה לפדגוגיה ול"אירשאד", ז"א — הדרכתם הדתית של הבריות. בעבודה שכתב עוד בהיותו ב"דאר אל־עולום" תיאר את טיב השליחות אשר חש עצמו קרוי אליה: רוצה היה ללמד את הילדים, אך גם את ההורים, בהרצאות ובשיחה, במכתבים ובספרים. כשהוא נעוֹנד ממקום למקום, נראָה לו כי מוכן הוא לדבר הזה: בזכות ידיעת הטוב והיפה מפותח התמדה ונכונות להקרבה, בזכות גוף מוצק ומחושל, ומכוח התחברות עם אנשים שדעתם כדעתו.

חסן אל־בנא נתחזק בדרכו זו מתוך מה שראה בקאהיר ובאסמעיליה; ההתנכרות לאמונה ולמנהגי האסלאם, בערותם של ההמונים, וכן מה שתיאר כ"הברבריות הדתית של העמלים" באסמעיליה. מושגי הרפורמה שלו עוצבו בקרב הרוחני שהחל ב־1925 בין השמרנים לרפורמיסטים, מערכה שלא חדלה מהסעירו עד לסוף שנות ה־20. בעודו באסמעיליה יסדו הוא וששה מחסידיו, במרס 1928, את ה"את'ואן אל־מוסלמימוֹן", ועד שהלך לקאהיר ב־1933 כבר נוסדו עוד עשר קבוצות, מסואץ ועד פורט־סעיד; בשנה שלאחר כך היו 40 קבוצות של "אחים" פועלות בכל רחבי מצרים. יש לציין כי מלכתחילה היו פלאחים ופועלים גרעינה של התנועה.

כאשר יסד חסן אל־בנא את הסתדרותו לא העמיד לה שום מצע מוגמר. התנועה היתה ריקאציה, מחאה כנגד מה שנתקל בו בקאהיר ובאסמעיליה; אל־בנא עצמו מתאר בספר זכרונותיו שלב זה בהתפתחותו. בכפרים ובערי השדה — כך אנו נמצאים למדים — לא נתקל בהפקרות ובהתפוררות הכללית של המוסר המוסלמי שאותן ראה בערים. באחדים מן העתונים ראה מאמרל: שמצאם סותרים לגמרי את תורות האסלאם, אף עמד בחריף על בערותם של פשוטי־העם בעניינים דתיים. הוא תפס, כך הוא מספר, שהמסגדים לבדם אינם מטפיקים כאמצעי להפצת תורותיו של האסלאם בהמונים הרחבים, אך הוא לא הרחיק לכת בתורותיו, והצטמצם בעניינים שיש בהם ערך לכל, בהסיבו את תשומת־לבם של מאזיניו לדברים שיכלו לחוש בהם בסביבתם, כשהוא מנסה גם, "ליישר את ההדורים" בין נכבדי העדה. הוא כתב:

ניסיתי להקים כאן תנועה רחבה, כללית המיוסדת על המדע, על ההשכלה ועל רוח של לחימה — דברים שהם עמודי הבשורה המוסלמית.

ואולם תורות ה„אחים“ נתגבשו לכלל מצע כלשהו, אף כי דבר זה חל רק עשר שנים אחרי יסוד ההסתדרות. העקרון היסודי של התנועה נוסח על-ידי אל-בנא עצמו כ„שומול מענא אל-קוראן“ — אפיו הכולל-כל של הקוראן, ואילו את האסלאם עצמו הגדיר בזו הלשון: „האסלאם הוא אמונה והוא שירות לאלוהים, למולדת ולאומה, לדת ולמדינה, לרוח ולמעש, לספר ולסיף“. ב־1938 הורחבה התכנית במידה ניפרת; עתה היו ה„אחים“ בבחינת „תורת קדמונים, דרך ללכת בה בעקבות הנביא, פתח למציאות מיסטית, גוף פוליטי, מועדון ספורט, הסתדרות לקידום המדע וההשכלה, איגוד כלכלי ואידיאל חברתי“, אל-בנא כתב לאמור:

ה„אחיאן“ מאמינים כי הרבה השקפות ומדעים שנתחברו לאסלאם והוטבעו בחותמו, ניכר בהם למעשה חותמם של הדורות בהם נוצרו ושל העמים שחיו בדורות ההם... לפיכך עלינו להבין את האסלאם כמו שהבינוהו קדמונינו החסידים, חברי הנביא ויורשיו, ובתחומים האלה עלינו להסתפק... אל לנו להיכבל בשום דבר נוסף על זה שבו כבלנו האלוהים.

שום שינוי לא חל במצע זה בין 1939 ל־1945, שעה שחזרו וניסחוהו בצורת תיקון בתקנות היסוד של ההסתדרות, שהעמיד תנאי כי „האחים“ יעדיפו תמיד „התקדמות והתפתחות הדרגית, עבודה יוצרת ושיתוף-פעולה עם אוהבי הטוב והאמת“, וש„אין הם מבקשים להרע לשום אדם, ויהיו דתו, גזעו או מולדתו אשר יהיו“.

התהפוכות ביחסיהם של „האחים המוסלמים“ עם השלטונות אפשר לסקרן בתכלית הקיצור. בתחילה כמעט לא נתנה הממשלה דעתה כלל על ההסתדרות, אך עם פרוץ מלחמת-עולם השנייה נשתנתה עמדה זו מן הקצה אל הקצה. ב־1940 נקטו נגד „האחים“ כמה וכמה אמצעים חמורים, מן-הסתם בהשפעתה של מעצמת-הכיבוש. ב־1944 חזרה ממשלת הוופד של נחאס־פחה ונקטה עמדה מתונה יותר, ואחרי תום המלחמה בוטלו כל ההגבלות. אבל בשלהי 1946, נוכח תביעותיה והפגנותיה הגוברות של התנועה, התעוררה הממשלה לנקוט אי-אלה אמצעים שפנגד, אף כי כעבור שנתיים, לאחר פרוץ המלחמה עם ישראל, נכנסו ה„כתאיב“ (יחידות) של „האחים“ למערכה (כחיילי הליגה הערבית, ולא במסגרת הצבא המצרי) ונלחמו בקשי־עורף, אכן, שם כה גדול עשו להם במערכה עד שראש־הממשלה מן הימים ההם, נוקראש־פחה, ראה בהם סכנה חמורה, בפרט נוכח סערת־הרוחות הכללית שבאה עקב התבוסה, עד שנאחז בכמה מעשי־אלימות שבוצעו כאמתלה לפירוק ארגונם והחרמת נכסיו (8 בדצמבר 1948). שלושה שבועות אחרי־כן נרצח נוקראשי על-ידי אחד האחים, וכאשר נורה אל-בנא עצמו ונהרג ב־12 בפברואר 1949 כבר היה חורבנו הגשמי של הארגון בעיצומו.

לאחר־מכן פקדו את הארגון הרבה מעלות ומורדות. ממשלת הוופד חזרה והושיטה לו יד־עזר כשביטלה חלק מאמצעי־התגמול ב־1950, שעה שנבחר „מדריך עליון” חדש, חסן אסמעיל אל־הודייבי. בשנה שלאחר־כך, בתחילת המהומות האנטי־בריטיות באזור התעלה, שוב הוכיחו ה„כתאייב” של האחים את טיבן; מיבציעיהן הביאו אל שורותיהן אלפי סטודנטים ואנשים מבני המעמדות המשכילים. בפרוץ מהפכת הקצינים ב־23 ביולי 1952 סברו רבים שתנועה זו האחים הם יוזמיה ואבותיה, אבל לאחר תקופה קצרה של עיגוב נתחוויר לשני הצדדים כי לא תיתכן שום אחדות ביניהם. המהלומה הסופית הונחתה כשעשה אחד מחברי „הגוף החשאי” של האחים נסיון־נפל להתנקש בחייו של הבכפאשי עבדול־נאצר ב־26 באוקטובר 1954; לא יצאו שבועיים ונשבר חוט־השרדה של הארגון, חברי הגוף החשאי נעצרו, המדריך העליון נדון למיתה יחד עם עוד כמה ממנהיגי „האחים”, וששה מהם נתלו. לפי ההשערה נמצאים עתה לפחות 5,000 אחים מוסלמים במחנות־ריכוז מצריים; מאות משפחות נשארו בחוסר־כל והארץ קיפחה את שירותם של הרבה מחנכים, מנהיגים דתיים ובעלי אומניות חפשיות.

„האחים” והעולם הציפון

כל האידיאולוגיה של האחים מבוססת, כמובן, על הקוראן. כמו שאמר אל־בנא:

האחים מאמינים כי מבע תורתיו של האסלאם הוא ספר־האלוהים ודרך נביאו. אם אך תדבק האומה באלה, הרי לעולם לא תלך תועה... עלינו להיאחזו בשני המקורות הזכים האלה ולשאוב מהם את השיטה המוסלמית שעליה תיבנה האומה ותיכון.

אך מאחר ש„האחים” רואים באסלאם בעת־ובעונה־אחת אמונה ופולחן, מולדת ואומה, דת ומדינה, הרי הפוליטיקה לכל צורותיה היא חלק בלתי־נפרד מן האסלאם וממצעם ותורתם של ה„אחים”. למבקריהם, השואלים אותם לעתים קרובות מה להם ולפוליטיקה ואם אנשי דת הם או אנשי פוליטיקה, משיבים האחים בהטעמים כי אם אין האסלאם פוליטיקה, ענייני חברה, כלכלה, משפט, מהו אפוא? כלום אין הוא אלא השבעות וכריעות־ברך?

כלום אין זה מפתיע [שואלים הם] שבעוד אשר הקומוניזם יש לו מדינה הסומכת ידיה עליו ומשמשת פה לקריאתו, ובעוד אשר משטרים אחרים גם הם יש להם אומות הנאבקות למענם, אין שום ממשלה מוסלמית המקבלת עליה את החובה לקרוא אל האסלאם? האסלאם, המכיל את כל היתרונות של כל המשטרים האחרים האלה ומנער חצנו מכל מגרעותיהם, המביא לפני עמים אחרים שיטה בינלאומית אשר בה פתרונות של ממש לבעיות האנושות?...?

תכנית מדיניות־החוץ של „האחים” היתה אחת הקיצוניות ביותר בין אלו של הקבוצות האנטי־בריטיות, ועמדתם נקבעה על־ידי ה„חדית” האומר: „אל־אקרוב

אולא באל-מערופי" (הקרוב ביותר הוא הראוי ביותר לחסדך). בצרור של 30 הנחיות פנימיות שנמסרו לחברים ב-1936 וחולקו ל"עשר החובות", "עשרת החטאים" ו"עשר הישועות", נמנים האימפריאליזם, החברות הנרות ותיקוי המערב על ה"חטאים", ואילו עידודם של מפעלים לאומיים ויחס כבוד ללאומיות נמנים על ה"ישועות". אך מחוץ להשגת החופש והעצמאות, מעורפלות היו מטרותיהם של האחים בתחום מדיניות-החוץ: הם הטיפו להתקרבות בין הארצות המוסלמיות במה שנוגע לחינוך, למשטר החברתי ולכלכלה, וגרסו כי הסכמים בשטח זה עתידים להביא מעט-מעט לידי פדרציה של אחוה מוסלמית ובסופו של דבר לידי כליפות אשר תשא את בשורתו של האסלאם לעולם. בתזכיר שהוגש למלכים ולראשי המדינות הערביים ונתפרסם אחרי-כן בשם "נחו א-נור" (לקראת האור) מניות 50 דרישות של ההסתדרות, שאחת מהן כך לשונה: "לחזק את היחסים בין כל הארצות המוסלמיות, ובפרט בין הערביות, כהכנה למחשבה רצינית ומעשית בדבר הכליפות שאבדה".

האחים הם פן-מוסלמים ופן-ערבים בעת-ובעונה-אחת. תורתו של אל-בנא בנדון זה מיוסדת על הפירוש שהוא נותן למלים "וטניה" (פטריוטיות) ו"קאומיה" (לאומיות). בקונטרסו, "דעותונא" (קריאתנו), מסביר אל-בנא כי אין לקבל את הפירוש האירופי לשני המושגים האלה וכי יש לתת בהם משמעויות ההולמות את רוח האסלאם. היוצא מזה הוא שפטריוטיות פירושה אהבת "המולדת המוסלמית" הכוללת את כל הארצות המיושבות מוסלמים, שיחרורן מעול הזרים השולטים בהן והשגת התקרבות בין כולן. אשר ללאומיות, הרי אל-בנא רואה בה סך-הכל של לאומיות העמים המוסלמים השונים; אין הוא מתנגד ללאומיות האלו — ובלבד שתשתפנה פעולה לקראת השגת המטרה הסופית. לדברי אל-בנא מתבטא תכנה של הלאומיות אך ורק בהליכה בדרך אבות האסלאם, באמונה בג'יהאד ובמסירות לעבודה. הוא יצא כנגד כל נטיה לגאווה גזעית, ומתח בקורת על תורכיה החדשה על שום שהיא מתנכרת למסורת המוסלמית ונוקטת דרכים טוראניות. הוא התנגד גם לכל לאומנות המתיחסת בבוז לגזעים אחרים ושואפת למעשי תוקפנות — דוגמת הלאומנות האיטלקית והגרמנית.

עמדת האחים כלפי הפן-אסלאם והפן-ערביות מעוררת שאלה מעניינת ביותר: באיזו מידה שתי התורות האלו מתישבות ביניהן? לפי הסברה המקובלת הריהן נוגדות זו לזו, וכל-כך, לפי דעה אחת, בשל מקרה היסטורי שבעטיו נצטיירו הפן-ערבים כמנוגדים לפן-אסלאם. "העותומנים ניצלו את הפן-אסלאם ועשאוהו משען לקיסרותם; כאשר קמו הפן-ערבים אנוסים היו להטעים את הניגוד בין פן-ערביות לפן-אסלאם. במצרים, כמובן, לא היה טעם ולא היה מקום לניגוד מעין זה: האויב היה בריטניה, ולא הקיסרות העותומנית". (א. כדורי, "פוליטיקל קוורטרלי", אפריל-יוני 1957, ע"ע 143-142).

באיזו מדה הפיתו הרגש המוסלמי והסולידריות המוסלמית חיים ועוז במאבק נגד הזר תיטיב להדגים התפילה הבאה, שחיבר אל-בנא עצמו לחסידיו:

אללה, אדון הבריאה הנותן ביטחה לחסריה, הכופף גאים ומשפיל עריצים, קבל את תפילתנו וענה לקריאתנו. תן בנו כוח להשיג את זכותנו, והשב לנו את חרותנו ועצמאותנו. אללה, החמסנים הבריטיים הללו כבשו את ארצנו ובזכויותינו יתעללו; הם דיכאו את הארץ ופיצו בה רעתם. אללה, השב את תכניהם מעלינו, רפה את כוחם ואת צבאם הפך; השמד אותם ואת שסייעו לנצח, או את שעזרום, או את שעשו שלום עמהם או את שהתידו עמהם, כאשר יאתה לאלוהים אחד גדול ואדיר. אללה, ישבו פעליהם על ראשיהם, יבואום צרה ופגע, השפל מלכותם, גאל מידיהם את ארצך, ואל יהיה להם שלטון אף על אחד מן המאמינים. אמן.

דבקים היו האחים במדיניותם נגד הבריטים ונגד הזרים. בליחת הוסיפו לתבוע את שיחרור עמק־הנילוס, עתים בשקט ועתים במעשי־אלימות. כאשר בתחילת מלחמת־העולם השניה החליט עלי־מאהר־פחה שלא לערב את מצרים במלחמה, תמכו בו בלב שלם; כשהכריז אחמד מאהר לאחר־מכן מלחמה על גרמניה ואיטליה, לא הסכימו אתו, אף יעצוהו בכתב שיחזור בו. מסע־התעמולה שלהם נגד הבריטים לא פסק, מכל־מקום, ובעבור זאת נרדפו ורבים מאנשיהם נאסרו. חילוקי־הדעות שלהם עם הממשלה אִגִיעו לידי כך שהאשימום בשיתוף ברציחתו של אחמד מאהר. אחרי שביתת־הנשק דרשו את מיליון השלם של דרישותיהם ואפילו דחו את עקרון המשא־והמתן (הם שאלו להם את סיסמת המפלגה הווסנית: „אין משא־ומתן לפני הפינוי“).

בסיכומו של דבר נצטיירו להם „האחים“ השלבים הבאים בתחום מדיניות־החוץ:

- (1) שיחרור כל עמק־הנילוס (מצרים וסודאן).
- (2) שיחרור הארצות הערביות ואיחודן.
- (3) הגשמת הפנ־אסלמיות, בגבולות השלמים והטבעיים של המולדת המוסלמית כולה.
- (4) אחדות כל־עולמית בצל הבשורה המוסלמית.

באשר למטרה הזאת האחרונה מסתמכים הם על הפסוק הידוע מן הקוראן: „לא שלחנך אלא כאות חמלה לכל היצורים“.

הממשל הדתי

ואולם בראש תכניתם של „האחים“ עומדת תביעתם למדינה החדורה רוח דת ומושתתת על שיטה חוקית ומשפטית שלמה ואחידה שכל־כולה מיוסדת על ה„שריעה“ — החוק הדתי המוסלמי. ברורים מאד היו דבריו של הארגון באשר

למימשל המוסלמי. באחד מנאומיו להסברת דרכה של התנועה הכריז חסן אל-בנא:

„האחים“ פנו אל ספר-האלוהים וביקשו בו השראה והדרכה; הם ידעו לבטח כי האסלאם הוא המשמעות הזאת המלאה, הכוללת, וכי הכרח שתהיה לו השגחה על כל פרטי החיים, שיטביע חותמו על הכל, שיהיה הכל נתון לשלטונו, שלם עם מצוותיו ותורותיו, ומסתמך עליהן... אבל אם [האומה] היא מוסלמית בפולחנה ומחקה את שאינם מוסלמים בכל יתר הדברים, הריהי אומה המנוערת מן האסלאם.

ושוב:

האסלאם שבו מאמינים „האחים המוסלמים“ עושה את המימשל אחד מעמודיו, ונשען על המעשה לא פחות מאשר על המדרש... הנביא עשה את הממשלה אחד מקשרי-החיבור של האסלאם... בספרי המשפטנים שלנו המימשל הוא מן התורות והעיקרים [של האסלאם] ולא בחינת פלפול ומסקנה מעיקרים, שכן האסלאם הוא שיטה של חוקים ומעשה לא-פחות מהוא חקיקה ותורה. חוק ומשפט — כל אלה אין להפרידם זה מזה. לו הסתפק המתקן המוסלמי בכך שיהיה משפטן-מדריך... הרי היה קולו קול-קורא במדבר.

האחים הטיפו לכך שהחוקים צריכים להיות קודם-כל מוסלמיים וכי כל חוקי המעשה צריכים להיגזר מן החוק הדתי המוסלמי. באחת הראשונות מ-50 הדרישות שאותן כללו בתזכירם לשליטים הערבים נאמר: „רפורמה בחוק על-מנת שיהלום את החקיקה המוסלמית, בפרט בדיני נפשות ובדיני אישות“; ושוב: „שתעשה הממשלה כל מעשה בהתאם לכללי האסלאם ותורותיו, על-מנת שנהוג בבתי-האסורים ובבתי-החולים לא יעמוד בסתירה לתורות האסלאם, ושעות העבודה לא תתנגשנה בעתות התפילה כל זמן שאין הכרח בדבר, שהטכסים הרשמיים ילבשו אופי מוסלמי, וכן הלאה“. לבסוף נשמעת הבקשה ש„יותנו כמה תפקידים צבאיים ומינהליים לבוגרי אל-אזהר“ — המדרשה התיאולוגית המוסלמית. כלולה כאן גם התביעה שכל מה שאסור על-פי האסלאם — משקאות חריפים, מועדוני-לילה, הפקרות מינית וכו' — ייאסר גם על-ידי הממשלות הנוגעות בדבר. הסוג המיוחד של הפטריוטיות אשר לו מטיפים האחים מדגיש את שירותו של אדם למדינתו ולא דווקא למולדת הרחבה של המוסלמים כולם, התופסת רק מקום שני במנין. אך זאת רק למעשה; להלכה טוענים הם שאין האסלאם מכיר בגבולות גיאוגרפיים ובהבדלי גזע ומוצא, שכן רואה הוא בכל המוסלמים אומה אחת ובמולדת המוסלמית מולדת אחת. הם גורסים כי המולדת המוסלמית היא כל רצועת-ארץ המיושבת מוסלמים וכי, לאחר שישחררו את ארצם שלהם, חובתם לעשות למען שיחרור שאר הארצות שבמולדת הזאת.

במימשל הדתי המוסלמי יגנו המוסלמים על האזרחים שאינם מוסלמים וינהגו עמם ביושר ובצדק, כמצות הקוראן. באשר למעמדם של המחזיקים בדתות ה„התגלות“ (הנוצרית והיהודית), נתלים „האחים“ בהוראה זו מן הקוראן:

ואמרתם: „מאמינים אנחנו באלוהים ובאשר הורד אלינו ובאשר הורד לאברהם, ולישמעאל ליצחק וליעקב ולשבטים ובאשר ניתן לנוביאים מאת אלוהיהם, לא נבדיל ביניהם, ותמימים אנחנו אתו“: והיה כי יאמינו כאשר תאמינו, כי אז אושרו בדרך, וכי יפנו עורף, הנה פרצו פרץ. ואלוהים רב לך (לעמוד) נגדם, כי הוא השומע והיודע. (ב, 130*)

באשר לעיסוקיו עם העולם החיצון, ידריך את המימשל המוסלמי העקרון של כיבוד הבטחות, הסכמים וחוזים, בהתאם לפסוקים הבאים:

בלעדי אלה מן המשתפים [= העובדים אלים רבים] אשר כרתם אתם ברית ולא יפילו לכם דבר (ממנה), ולא יעזרו (לאיש הקם) עליכם, והקימותם להם בריתם עד תום מועדם, כי אלוהים יאהב את היראים (אותו). (ט, 4)

בנקודה זו הרחיב אל־בנא אל הדיבור ב„לקראת האור“ לאמור:

האסלאם קובע את הכללים האלה ופועל בהתאם לשיטת האלו; (בזאת) צריכים אנשי המערב לראות ערובת־משנה המבטיחה שהמדינות המוסלמיות תקיימנה את חוניהן עמהם ותמלאנה את התחייבויותיהם כלפיהם. אף נוסף וגאמר כי לברכה יהיה הדבר לאירופה עצמה אם תנהג על פי התורות האלו במגע־ובמשא בין ארצותיה, כי דבר זה עדיף הוא בשבילה ויתרי־ציבות בו.

מעניין לציין כאן שלא כל מנהיגי הדת באסלאם מקבלים את רעיונותיהם של „האחים“ על המימשל הדתי, אף שהם מיוסדים אך ורק על פסוקים מן הקוראן. בשאלה היסודית של חוקיות המימשל הדתי נחלקים „האחים“, למשל, על שייך עלי עבדול־ראזק, הטוען כי הצורך בכליפות אינו נזכר בקוראן ואינו נרמז בסונה, וקובע כי פעולותיה של ממשלה צריכות להסתמך על התבונה, על נסיון האומות ועל כללי הפוליטיקה — ממש כמו שבנין ערים ומרכזים מינהליים צריך להסתמך על הנדסה. הוא טוען גם כי לא המדינה המוסלמית היא תכליתו של האסלאם, וכי גלוי הוא לעין שהמדינה אינה אלא אמצעי לחיזוק הדת.

אך דומה כי מעטים הם חכמי־הדת המוסלמים שיסכימו עם השקפה זו. אל־בנא המשיל את המדינה המוסלמית לשולחן בעל שלש רגליים הנופל בהישבר אחת מהן. הרגל הראשונה היא העקרון המוסלמי; השניה היא האומה המאוחדת; והשלישית היא המימשל הדתי המוסלמי, המסתמך על אחדות האומה ואחדות העקרונות. תיאור זה ממצה את כל השקפתם ומדיניותם של האחים.

„האחים“ והפעולה הפוליטית

תמיד הבהירו „האחים“ כי יסבלו מפלגות מדיניות אף לא שום ארגונים מדיניים אחרים. הראשונה ב„50 הדרישות“ שלהם מעמידה כתנאי את פיזור המפלגות ואיחוד כוחותיה המדיניים של המדינה למטרה אחת ויחידה. „האחים“ גרסו שהמפלגות

* המובאות מן הקוראן הן ע"פ תרגומו של פרופ' י. י. ריבלין, הוצאת „דביר“. — המלביה"ד.

המדיניות באו לעולם מתוך מסיבות מיוחדות ומתוך מניעים שברובם אישיים היו ולא מכוונים לטובת הכלל. עד כה, אומרים הם, לא הובהרו מצעיהן של המפלגות אלו, וכל אחת מהן טוענת שתעשה לטובת האומה ברפורמה לכל גילוייה. אולם מה פרטי הרפורמות האלה, מה אמצעי הגשמתן, איך יוכנו הצעדים האלה וכו' — כל זאת אין מנהיגי המפלגות מבהירים. בזאת דומות הן כל המפלגות. ובעוד דבר דומות הן כולן: משתוקקות הן ליטול לידיהן את ממשלת הארץ; וכולן משתמשות בכל סוגי התעמולה, ישרים ובלתי־ישרים, להשגת מטרה זו. „האחים” טוענים שהמפלגות המדיניות מסלפות את חיי העם לכל גילוייהם, מזיקות לאינטרסים שלו, משחיתות את מידותיו, מהרסות את נאמנותו, ובדרך־כלל השפעתן גרועה ביותר על חיי היחיד וחיי הציבור כאחד.

אין טעם לדבר על יחסם של „אחים” לדמוקרטיה הפרלמנטרית, שכן רק קנה־מידה אחד יש להם למוד בו את כשרותם של ממשלות, מפלגות ואנשים: רצונם או יכלתם לקדם את הגשמתם של כללי האסלאם. הם מאמינים כי שיטת מימשל ייצוגית — אפילו השיטה הפרלמנטרית — אינה צריכה לריבוי מפלגות; ולולא כך היה הדבר, אומרים הם, כי אז לא היו ממשלות קואליציוניות בארצות דמוקרטיות.

אפשר גם אפשר לנהל ממשלה תחוקתית־פרלמנטרית במסגרת שיטה חד־מפלגתית. ואין מקום לטענה שמפלגות הן הכרח חיוני למשטרים פרלמנטריים. זאת ועוד, אין בצע בקואליציות המיוסדות על שיטת ריבוי המפלגות — הדרך היחידה היא לבטל את כל המפלגות כולן.

שרשה של עמדה זו כלפי המפלגות המדיניות נעוץ בהשקפת „האחים” על החופש, בפרט על חופש הביטוי. הם מבדילים בין חופש הדעת במחשבה, בדיבור ובמתן עצה — שהרי האסלאם מצווה על כל אלה — לבין קנאות בדעות, מרד נגד החברה ומאמץ מתמיד להרחיב את התהום הפעורה בשורות האומה ולהחליש את מרותה של הממשלה — שהרי כל הדברים האלה האסלאם דוחה אותם ואוסר עליהם באיסור חמור. הם גורסים כי מעשים מעין אלה הם באמת מכשיר נחוץ בפוליטיקה מפלגתית; האסלאם, לעומת זאת, מחייב אחדות ושיתוף פעולה.

בחינת תחליף למפלגות מדיניות הציעו „האחים” שיטה חדשה שעל פיה ירוכזו מאמציה של האומה באמצעות מצע מוסלמי הגיוני ונמרץ. לשון אחרת, מימשל מוסלמי צריך למשול במצרים, מימשל שלא יניח מקום לסייעות ומפלגות. על־פי עקרון זה דרשו „האחים” שכל המבקש להצטרף אליהם יהיה נטול כל זיקה למפלגה, וכי אמונותיו הפוליטיות תצטמצמנה בתפיסות השאובות מן הקוראן.

יצוין כי בראשית דרכם לא נקטו „האחים” עמדה חריפה זו כלפי המפלגות. בראשונה היו נייטרליים לגבי כל יתר הארגונים, דתיים, חברתיים ומדיניים, ורחשו להם טוב; רק בהדרגה שינו את עמדתם. התנגדותם המפורשת למפלגות באה לאחר מלחמת־העולם השנייה, שעה שהחלו לחוש כי שוב אין הם „תנועה” אלא שהם מייצגים

את רובם הגדול של המצרים. הם הכריזו על קיומה של תנועה חדשה שמעט־מעט שינתה את פני האומה, שהרחיבה במידה רבה את שליחותה — שליחות המתבטאת בשידוד מערכתיה של האומה כולה.

יש להעיר כי הקף שאפתני זה, האופי הזה הכולל־כל, הוא שהבדיל את תנועת „האחים” מכל יתר תנועות הרפורמה באסלאם. לא היתה זו תנועה של רפורמה באיזה מן המובנים המקובלים. לפי דברי אסחאק מוסא אל־חוסייני, ההיסטוריון של התנועה, המצטט את אחד הביוגרפים של אל־בנא, היו כאן

ארגון של תנועה, מנהיגות של דור, הגשמת עקרונות השיטה המוסלמית בענייני מימשל, מדיניות וחברה, הפעלתם כתחוקה מחייבת ולא רק לימוד סניגוריה עליהם...; תנועה מוסלמית במובן רחב וכולל, הכרוכה במה־פכה גמורה במחשבה ובתוצאות היסטוריות מתאימות, אשר להן תהיה השפעה רצינית ומעמיקה על עתיד האנושות; תנועה מוסלמית במובן זה לא נודעה בהיסטוריה מזה ימים רבים — כלומר, עד שהניף חסן אל־בנא את דגלה במאה העשרים בשם „תנועת האחים המוסלמים”.

שקיעת המערב

אף כי „האחים” הטיפו בגלוי כי יש ליטול מן הציביליזציה המערבית את הטוב שבה, סבורים היו כי המערב נחתך דינו. את השקפותיהם בנדון זה, ובאשר להשוואת מעלותיהם של המזרח והמערב, סיכם אל־בנא עצמו ב„לקראת האור”, קונטרס שנתחבר עוד ב־1936. נביא ממנו בשלמות את הקטע הדרוש לצורך ענייננו:

„עיון זה מאפשר לנו לומר כי הציביליזציה המערבית, אשר משך פרק־זמן מסוים השתלטה בכוח מדעה על העולם כולו ושיעבדה אותו, שרויה עתה בהתנוונות גמורה: ארגונה, יסודותיה ושיטותיה מתמוטטים. משטריה המדיניים הם דיקטטורות, משטריה הכלכליים מתערערים מחמת משברים; מיליוני אומללים מובטלים ומזו־רעב מעידים על כך. מהפכות מאיימות על ארצות המערב ופורצות בכל מקום. אומות המערב אינן מצליחות למצוא תקנה למצב זה: בת־המורשים שלהן פושטים את הרגל, חוזיהן מופרים, חוקותיהן מהוללות ומרצם שוב אינו אלא אגדה... „מדיניות זו שאין הדעת סובלתה תביא את העולם לידי כך שיהיה משול כספינה אובדת במים אדירים. האנושות כולה סובלת מן המצב המכאיב הזה, שהשאפות והחומר חוללוהו; זקוקה היא במידה שאין למעלה ממנה לחוקי האסלאם, חוקים שרק הם יוכלו לשפך את מכאוביה ולהנחותה לקראת האושר.

„בשכבר־הימים חלש המזרח על כל ארצות תבל. עם הופעת היוונים והרומאים עבר השלטון לידי המערב; שליחותיהם הנבואיות של משה, ישוע ומוחמד השיבו למזרח את כוחו. לאחר־מכן פקדה את המזרח שקיעה ממושכת בעוד אשר המערב חידש את עלומיו: רצון האלוהים גזר שיירש המערב את הנהגת העולם; ומאז נתון העולם לדיכוי ולעריצות. שומה על לוחמי האמונה הקדושה לפעול, בחסות האלוהים ותחת

דגל הקוראן. כדי להרחיב ולחזק את עצמתו של המזרח: השלום המוסלמי ישור בעולם.

ואמרו: התהילה לאלוהים אשר נחנו אל זה. ולא היינו מאשרים דרך לולא נחנו לאלוהים מישרים. (קוראן, ז, 41).

מחוץ להתקפה הכללית הזאת על אירופה והמערב גם התוו להם „האחים” קן מוגדר ביחס לארצות האירופיות השולטות באינו מארצות האסלאם. קו זה נתיסד על שני עיקרים: ראשית, שהמולדת המוסלמית היא אחת ובלתי־נחלקת, והתקפה על איזה חלק ממנה היא התקפה על כולה; ושנית, שהאסלאם מחייב שיהיו המוסלמים שוררים בארצותיהם ואדונים על אדמותיהם. יתר על כן, חובה על המוסלמים לקרוא לזולתם להיספח על מחניהם ולקבל את האסלאם כמורה־דרך, כשם שהדריך אותם עצמם. לפיכך שומה על כל המוסלמים לשתף פעולה כדי להשתחרר מעול זרים ומעריצותם, וכחיוק למצוה הזאת הביאו „האחים” את הדוגמה הבאה, שהובאה בדמות „פ־תוה” — פסק דתי:

חובה לפדות מוסלמיה שנשבתה במזרח מעמי המערב אפילו יעלה הדבר במחיר כל רכושם של המוסלמים.

ה אחים וה אלימות

יש להכריז ג'יהאד על התוקפנים, יש לחזור ולקנות בכוח את החירות והעצמאות, אפילו כרוך הדבר בשפיכות־דמים — כי טוב המוות מחיי עבדות, שיעבוד וחרפה.

עד כאן דומה כי עמדת האחים כלפי אלימות ושימוש בכוח־הזרוע הולמת את כללי האסלאם. אך הג'יהאד, שאליו באמת קרא האסלאם והוא נחשב אחד מיסודות האמונה, יש לו כללים שנקבעו על־ידי ה„עולמא” המוסלמיים, והראשון באלה הוא שלעולם אין מוסלמים פותחים בקרב אלא מתוך התגוננות; לעולם לא יחויב המוסלמי לחגור נשק ולהילחם בבני־אדם מתוך חימה וגחמה.

„והלחמו מלחמת אלוהים באלה אשר ילחמו בכם. אך לא תקומו (ראשונים) עליהם, כי אלוהים לא יאהב העוברים (חוק)... אם ילחמו בכם, והרגתם אותם... וכי יחדלו, הנה אלוהים סלח ורחום... אם יחדלו, הנה אין איבה בלתי אם את הפושעים.” (קוראן, ב, 186—189).

„ולא תאמרו, אחים! לנלחמים במלחמת אלוהים כי אם חיים.” (שם, 149).

אבל „האחים” הרחיקו לכת הרבה יותר, כפי שנתברר מתוך עדויותיהם בזמן המשפטים הגדולים שנערכו בעקבות ההתנקשות בחייו של נאצר בשלהי 1954. אף אמנם תכופות נשאלה השאלה אם לא ידעו אל־בנא, יורשו ועורריהם, אנשים הבקיאם כל כך בעיקריו השונים של האסלאם, על פעולות „הגוף החשאי” הידוע לשמצה, או שמא ניטלה מידיהם השליטה על פעולותיו?

אין למצוא מענה מניח את הדעת לשאלות האלו. בזמן זה או אחר הועלו הסברים שונים; אך העובדה נשארת בעינה שמלכתחילה מנוי וגמור היה עם „האחים“ ליצור צבא מוסלמי שיגן על המדינה המוסלמית אשר לה הטיפו. מוצטפא א־סבאעי, מנהיג התנועה בסוריה, אף אמר פעם כי אחד מארבעת היסודות של ההתעוררות החדשה הוא „הכנת כוח שיוכל לקיים את הסדר מבית ולהדוף התקפה מבחוץ“, והוסיף לאמור:

המלחמה נגד האימפריאליזם והמשתפים עמו פעולה היא מעשה של יראת־שמים המקרב את הלוחם אל אלה ומקנה לו שלוות מרומים. משולה היא כתפילה וכתענית — לא כי, האלוהים לא יקבל את הדברים האלה ממי שמקל ראש במאבק נגד אויבי האומה או משלים עם שלטונם. מה־יכבד אפוא ענשם של המזיקים לאומתם בתמכם באימפריאליזם!

אם כה ואם כה, מוכח הוא למדי כי באוקטובר 1954 החליטו „האחים“ לנקוט אמצעי־אלימות בקנה־מידה רחב בתוך מצרים כדי למגר את משטרם של הקצינים. סלע־המחלוקת היה ההסכם עם אנגליה על פינויו של אזור התעלה, הסכם ש„האחים“ התנגדו לו בתוקף. כאשר נחתם ההסכם בראשי־יתבות הוחלט שהארגון חייב לנקוט צעדים „חיוביים“ למניעת החתימה הסופית. טיבם של צעדים חיוביים אלה נתרמו מתוך הנסיון להתנקש בחיי נאצר ב־26 באוקטובר. ההתנקשות נתנה את האות להרס הארגון במצרים למעשה.

כאן אולי ראוי להביא מתוך הצהרה שפירסמה הסתדרות ה„עולמא“, בה נאמר בתוך השאר:

עלינו להודות... כי אחדים [מן האחים] סטו והלכו בדרך המנוגדת לתורת הקוראן. קשירת מוימות והתנקשויות בחיי נקיים, הטלת־אימה על שוהרי־שלום... אנו יועצים למוסלמים ברחבי תבל כולה לשוב אל הדת... לעשות אגודה אחת חזקה לשמירה על מבנה החברה המוסלמית ולהגנה על כבודה.

שיטות ועקרונות

מן האמור למעלה נראה כי תכניתם של „האחים“ היא שאפנית במידה מופלגת, מרחיקת־לכת ומקיפת־כל, ומופלא הדבר מה־מפורטים וכוללים שיטותיהם ועקרונותיהם הכלליים. בהטעימו כי „האחים“ תמיד יבכרו התקדמות והתפתחות הדרגית, הסביר חסן אל־בנא ב־1945 כי התפתחות הדרגית זו חייבת להתגשם בשלושה שלבים נבדלים:

- 1) שלב של תעמולה — ההטפה לרעיון, החדרתו והפצתו בהמוני העם הרחבים.
- 2) שלב של משיכת תומכים ובירורם, אימון טירונים וגיוסם של הנענים לקריאה.
- 3) שלב של ביצוע. מעש ויצירה. (אל־בנא הוסיף ואמר כי השלב הזה האחרון לא יבוא, בכרם תחפש תעמולה, יתרבו התומכים והתנועה תיפון לבטח“).

יצוין כי, הגם שהתבססו „האחים” כמעט אך ורק על תורות האסלאם ועיקרי הקוראן, הרי תמיד התפארו כי בבשורתם מתגלם מיטב מה שנמצא במסורות המזרח והמערב כאחד. ב”לקראת האור”, למשל, אומר אל-בנא: “אין בעולם הזה שיטה המספקת לאומה המקיצה את הבסיס, הארגון, הרגשות והנטיות ככל שמספקתם שיטת האסלאם”. אחד „האחים” מספר איך יום אחד כינס אל-בנא ואמר אליהם:

אם יתווכחו אתכם קומוניסטים ויאמרו כי עקרונותיהם הומניטריים וליברליים; שהם עוזרים לחלשים ולעניים ומבטלים את הבדלי המעמדות; וכי עתידים הם להביא לעולם צדק חברתי, כלכלי ומדיני — או אז תאמרו להם: יהי כן, אבל עקרונותינו כוללים את כל עקרונותיכם, ויותר מכך: אין אתם יכולים להתפאר אף בעקרון אחד שאין לנו לעומתו אחר המשול כמוהו ועולה עליו בהקפו.

לאמיתו של דבר טוען אל-בנא כי הקוראן הקיף את כל מדעי העולם בפסוק אחד. בתזכירו משנת 1936 הוא כותב לאמור:

„הקוראן אינו מפלה בין המדע החילוני למדע הדתי. הוא ממליץ על לימוד שניהם; והוא מאגד את כל המדעים בפסוק אחד” (ר' קוראן, ל”ה, 27).

בספום נמצא כי מאותה פיסקה מדהימה נובע שהאלוהים מצווה וממליץ על לימוד המדעים. מכוח רצונו יתברך הרי בעלי הדעת הנרחבה ביותר הם אלה המיטיבים ביותר לדעה וליראה אותה. “יריבונו של עולם, תן וירבו המוסלמים להכיר את דתם”.

בהמריצו את מלכי הערבים ומושליהם לנהוג על פי כללי הקוראן, מוסיף אל-בנא ואומר כי כללי האסלאם באשר ליחיד, למשפחה ולאומה הם מקיפים ומדויקים כאחד ונותנים את הבכורה לטובה הציבור; הם החוקים השלמים והמועילים ביותר שנודעו לאדם.

אל-בנא טוען כי עמי המזרח המוסלמי לעולם לא ימצאו להם חיים מהוגנים מיוסדים על אידיאלים נעלים אלא באסלאם. הוא גורס כי באסלאם הלאומיות היא שלמה, טהורה, נאצלה ונעלה יותר מכפי שהיא מתבטאת אצל האירופים וכתביהם. בכל הנוגע, מקרוב או מרחוק, לעניינים המטרידים את המדינאים והסוציולוגים שבעולם — בינלאומיות, לאומיות, סוציאליזם, קפיטליזם, בולשביזם, מלחמה, חלוקת העושר, היחסים בין היצרן לצרכן — בכל הדברים האלה, אומר אל-בנא, נכנס האסלאם בעביר-הקורה והעמיד לעולם את הכללים אשר יבטיחו לו כל ברכה והנאה.

עקרונותיהם של „האחים”, האמורים להקיף את כל סוגי החיים הדתיים, המדיניים, החברתיים והכלכליים, מסתכמים בשש מטרות רחבות:

1) מדעית. לשקוד על הסברתו המדויקת של הקוראן הקדוש ופירושו, לשאוב ממקורותיו ומן היסודות האוניברסליים שבו, לגלותו כולו ברוח הדור ולהגן עליו מפני כזבים וחסדות. (בזאת הם אמורים לצעוד בדרך שנקט 50 שנה קודם-לכן המתקן הדתי הגדול מוחמד עבדו⁵, שקיבל עליו להוכיח שהאסלאם מתישב עם רוח

התקופה ותואם את כל המדע והדעת, ומתוך כך ניגש לטפל בעניינים שאין להם שייכות ישירה לדת).

2) מעשית. לאחד את האומה המצרית ואת כל האומות המוסלמיות סביב העקרונות הרוחניים האלה, להחדיר בעמים את רוח הקוראן, ולקרב את השקפותיהן של הכיתות המוסלמיות השונות.

3) כלכלית. להגדיל את העושר הלאומי, לשחררו ולהגן עליו; להעלות את רמת החיים; להגשים את הצדק החברתי בין יחידים ובין מעמדות, להביא בטחון סוציאלי לאזרחים ושוויון-אפשרויות לכל. עקרון זה מכוון לשמש את הפועלים, שהיו חוטר השדרה של התנועה, לצמצם את השפעת הזרים במשק, לעורר את התעשיות המקומיות, ולאפשר לפועלים להתארגן באיגודים מקצועיים.

4) סוציאלית. שירות חברתי; מלחמה בבערות, בחולי, בעוני ובחטא; עידוד מעשים מועילים וברוכים של צדקה וחסד.

5) פטריוטית. לשחרר את עמק-הנילוס ואת כל יתר הארצות הערביות ויתר חלקי המולדת המוסלמית מעול זרים; לסייע למיעוטים המוסלמיים בכל מקום להבטיח את זכויותיהם; לתמוך ללא סייג באחדות הערבית ולשקוד על הקמת ליגה מוסלמית; לקדם בכנות את שיתוף-הפעולה העולמי המיוסד על אידיאלים רמים ונעלים; ולכונן מדינת-צדק שתוכל להגשים הלכה-למעשה את כללי האסלאם ומצוותיו.

6) אוניברסלית. לקדם את השלום ואת הציביליזציה ההומניטרית על בסיס חדש, שמבחינה גשמית ורוחנית יעמידם על העקרונות המוסלמיים הדוגלים באחזה לכל.

ולבסוף, באשר לעיסוקיהם עם הגורמים השונים שסביבם, מתגבשים כמה עקרונות כלליים המחייבים את „האחים“, בתוך השאר,

* להימנע מפולמוסים תיאולוגיים, הואיל ואין „האחים“ נמנים על איון מכיתות האסלאם; אדובה, חותרים הם לאיחוד ההשקפות השונות באסלאם.
* למנוע את השתלטותם של נכבדים ובעלי-שררה, כמו גם של כל הגופים והמפלגות הפוליטיים, מאחר שתעודת האסלאם היא תעודה של אחדות ולא של שוני ופיצול.

* להאמין בהתפתחות ההדרגית. עם זאת אין הדבר מונע את „האחים“ מהסתייע בכוח להגשמת מטרותיהם; בכוח האמונה וההלכה, בכוח האחדות והסולידריות, אף גם בכוח הזרוע והנשק. לכוף-הזרוע יזדקקו רק שעה שאין מועיל עוד בשום דבר אחר ובשעה שברי להם שהושלמו ההכנות.

* לכונן ממשל דתי (ר' למעלה).
* לכונן את האחדות הערבית והמוסלמית (ר' למעלה).
* לחדש את הכליפות כסמל לאחדות המוסלמית.
* להכריז מלחמת-מצוה על כל מדינה (אירופית) המתקיפה את המולדת המוסלמית.

מטרותיהם ועקרונותיהם של „האחים” מקיפים אפוא את כל שטחי החיים, אך הם גם הצליחו לשוות לכל פעולותיהם גוון דתי מיוחד. העובדה שהתנועה קמה כריאקציה חזקה על מצב־הדברים במצרים בעת ההיא, ושהיא נובעת במידה רבה מתהליך השאילה מן המערב, נראית בעליל מתוך דברי אל־בנא באיגרת שנכתבה בימיה הראשונים של ה„תנועה”:

בחברה המצרית שלנו נופצו דפוסי המוסר לרסיסים והמידות הטובות התפוררו... בכל עבר נראים כלי משחית והרס: בחורים ובחורות, משפחות ויחידים, גוף ונשמה מתערערים, ודבר זה תובע את החפזון הגדול ביותר ברפורמה ובתקנת המעוות...

ברור גם שהתלהבות גדולה וכנה פיעמה בתנועה מראשיתה. התזכיר „לקראת האור” מסיים במלים הבאות:

אנו מעמידים את עצמנו, את כשרונותינו ואת כל אשר לנו לרשות כל ארגון או ממשלה אשר ייחלצו לצעוד קדימה עם האומה המוסלמית. אנחנו ניענה לקריאה ואנחנו נהיה הכפרה.

ביבליוגרפיה

בחיבור מאמר זה שאב הכותב מהרבה והרבה ספרים, כתיביעת לקונטרסים, רובם בערבית. לפיכך, וכן בהתחשב באפיו הכללי של הרבעון, לא היה טעם להביא הערות-שוליים נפרדות. בזה אנו מגישים רשימה חלקית של מקורות העשויים לעניין את קוראי המאמר. במיוחד הרביתי ליטול מזכרונותיו של אל-בנא ומספרו המופר של חוסייני על תנועת „האחים“.

יעקב בהם: תנועת האחים המוסלמים במצרים. „המזרח החדש“, כרך ג', חוב' 4 (12), 1952.
חסן אל-בנא: מזכרונות אל-דעווא ואל-דאעיה (זכרונות הקריאה והקורא). קאהיר, בלי תאריך.
הנ"ל: דעוונא (קריאתנו), קובץ מאמרים. קאהיר, 1947.

הנ"ל: נהז א-נור (לקראת האור). קאהיר, 1936. (תרגום צרפתי מצוין מופיע ברבעון „אוריאן“, כרך א', מס. 4, 1957.)

הנ"ל: התהיה החדשה של העולם הערבי והאוריינטציה שלה (צרפתית), „אוריאן“, כרך ב', מס. 2, 1958. ע"ע 139-144.

פ. ברטייה: האידיאולוגיה הפוליטית של האחים המוסלמים (צרפתית). „טאן מודרן“, ספטמבר 1952, ע"ע 541-556.

אנואר אל-ג'ונדי: קאיד אל-דעווא (מנהיג הקריאה). ביוגרפיה ישנה של אל-בנא. קאהיר, בלי תאריך.

ג'. היורות-דאן: זרמים דתיים ומדיניים במצרים החדשה (אנגלית). וושינגטון, 1950.
אסחאק מוסא אל-חוסייני: האחים המוסלמים. מהדורה שניה. בירות, 1956.
אלי כדורי: הפן-ערביות והמדיניות הבריטית (אנגלית). ב„פוליטיקל קוורטרלי“, לונדון, אפריל-יוני 1957.

ממשלת מצרים: אל-אח'ואן ואל-ארהאב (ה„אחים“ והטרור). קאהיר, 1954.
פרופ' ורנר קאסקל: השפעת המערב והציביליזציה המוסלמית (אנגלית), בתוך הקובץ „אחדות ושוני בציביליזציה המוסלמית“ בעריכת ג. פון-גריןבאום, שיקאגו 1956.

הערות:

1. האסכולה הסלאפית: אסכולה שמרנית המטיפה להחזיק רק במסורת ה„חברים“, חברי הנביא („צחאבה“) והיורשים (הפליפים).
2. מוחמד רשיד רידא (1865-1935): ראש תלמידיו של מוחמד עבדו ונושא מסרתו. עורך-מיסד של „אל-מנאר“, ירחונה של סיעת עבדו. יליד סוריה.
3. א-תיימיה: אסכולה איקונוקלסטית מוסלמית קיצונית, שנוסדה במאה הי"ג עלידי אבן-תיימיה ותלמידו אבן אל-קאים א-ג'אזיה. גדולה היתה השפעתה על התנועה המודרניסטית של אפגאני ועבדו במאה הי"ט, ומסורתה מתגלמת בתנועת הוואאבים בחצי-האי ערב בתחילת אותה מאה.
4. עלי עבדול ראוּק (נ' 1888): מחבר „אל-אסלאם ואוצול אל-חויכם“ (האסלאם ומקורות המימשל), 1925. שממנו לקוחה ציטטה זו. הספר, שהניח יסודות להפרדת הדת מן המדינה באסלאם, עורר סערה ובגללו הוצא המחבר מכלל ה„עולמא“.
5. מוחמד עבדו (1849-1905): מופתי של מצרים. החשוב בתלמידיו של המחמד הדתי אל-אפגאני ומנהיגה של תנועת הרפורמה המודרנית באסלאם.